Politiek heeft heel wat kanten. Maar in deze lange periode van moeizame kabinetsformatie is politiek eerst en vooral een strijd om de macht gebleken. Het gaat in de politiek altijd om macht: het verwerven van macht, het gebruiken van macht, het verantwoorden van machtsgebruik. Het element van strijd om de macht is echter altijd aanwezig zij het in verschillende gedaanten. In de verkiezingen gaat het om het verwerven van de macht, als u wilt de gunst van de kiezers, maar die gunst vertaalt zich tenslotte in politieke macht. In de formatie gaat het op een andere manier om de macht. Daar gaat het om de verwerkelijking van de macht die de kiezers gegeven hebben en daarbij dient aan de kiezers recht te worden gedaan. En tenslotte gaat het om de macht in het dagelijks regeringsbeleid, het gebruik van de macht, straks als er een kabinet gevormd zal zijn en het land eindelijk weer bestuurd. Het gebruik van die macht is nooit van tevoren volledig te regelen.
In de kringloop die demokratie nu eenmaal is en ook behoort te zijn, van verkiezingen, formatie, regeren etc als een kontinuproces moeten verkiezingen worden geïnterpreteerd. Dat is maar zelden een objektieve bezigheid. We hebben nu eenmaal allemaal neiging de macht naar ons zelf toe te interpreteren en dat mag ook best, zolang het maar geen onevenredige vormen aanneemt. In deze interpretatie speelt uiteraard de recente politieke ontwikkeling een grote rol. Dat is heel duidelijk het geval geweest in de lange maanden waarin getracht is tot een kombinatie met PvdA en D66 te komen. Bij de PvdA anti-KVP resoluties na 67.
Een meerderheidsstrategie in '72-'75 eindigend in een volstrekt

isolement van de progressieve drie. Een regeringsperiode die het
onderlinge vertrouwen niet bevorderde. Wellicht mede als gevolg daarvan de meerderheidsresolutie van de P.v.d.A. in oktober, door Den Uyl niet wezenlijk afgezwakt, die feitelijk een veroordeling van de christendemokratie inhield De meerderheidsstrategie bij de verkiezingen, nog versterkt toen het kabinet struikelde. Sukses als gevolg van die strategie. Den Uyl won tenslotte 10 zetels, een ongekend rekord in de Nederlandse parlementaire geschiedeni van de laatste tijd. Voortzetting van deze meerderheidsstrategie tijdens de formatie. Het scherpst blijkend uit de geëiste getalsverhoudingen: 8-7- zonder ballotage van personen, 7-7~x met ballotage van personen. Waarom, omdat in 8-7-1 in kruciale situaties de stem van de minister- president de doorslag geeft. Toch vroeg de beruchte resolutie niet meer dan 8/8, progressief niet progressief met Den Uyl als premier. Of wordt D66 niet echt progressief geacht? Voor het C.D.A. kwamen de verkiezingen '72 te vroeg. Het C.D.A. was niet klaar. In de formatie '72-'75 werd het C.D.A. slachtoffer van de meerderheidsstrategie. Dat drukte zijn stempel op de regeringsperiode die daarop volgde. In '77 één C.D.A.-lijst bij de verkiezingen en openheid naar konstruktieve demokratische partijen zonder te kunnen verbergen dat onze voorkeur naar de PvdA uitging. Ons wordt vaak verweten dat wij niet eenzijdig willen zijn, dat wij de mogelijkheid van partnerkeuze willen hebben. Voor ons is het echter niet de hoogste wijsheid slechts naar één kant te kunnen zien zoals de PvdA. en V.V.D.. Overigens stel ik vast dat ook in die partijen het keuzemodel, de mogelijkheid om met een andere partij te kunnen regeren, steeds intensiever wordt besproken. Zou het C.D.A. het dan toch niet zo slecht gezien hebben. Na de verkiezingen in de formatie, was er bij het C.D.A. een duidelijke voorkeur voor de P.v.d.A. Terecht. Die voorkeur bracht echter met zich mee dat de meerderheidsstrategie van de P.v.d.A. moest worden doorbroken. Dat is niet alleen noodzakelijk voor de gelijkwaardigheid waarop het C.D.A. in een regering aanspraak moest maken.

Het is minstens zo belangrijk voor het land zelf en het beleid dat in het land moet worden gevoerd. Het kim nu eenmaal niet zo zijn dat vertegenwoordigers van een minderheid een meerderheidsdiktaat
aan een regering opleggen. Hierdoor werd deze formatiefase te zeer
een strijd om de macht en leidde zij tot de onmacht van de macht.
Bij de PvdA kwam daarbij wantrouwen ten opzichte van christendemokraten: zijn die echt wel bereid hervormingen door te voeren; bij de christendemokraten de ervaring dat voor ons wezenlijke zaken in het regeringsbeleid niet of nauwelijks tot stand werden gebracht b,v, een aanvaardbare ontwikkeling van de kollektieve uitgaven.
De interpretatie van de verkiezingen, zoals ik al zei altijd een subjektieve zaak, is aan deze hele problematiek ondergeschikt gemaakt. Uitspraken als "de kiezers hebben een progressief kabinet gewild" of "zetelwinst op zichzelf is belangrijker dan de getalsverhoudingen in het kabinet", zijn van deze doelgerichte interpretatie duidelijke voorbeelden.
Vat zijn de feiten?
Den Uyl wint, maar komt niet verder dan ruwweg 1/3 van het elektoraat. Dat is zeker niet de gekozen minister-president, wel de vaststelling dat ruim een derde van de kiezers dat graag zou wensen.
Het CDA, krijgt eveneens ongeveer 1/5 van de kiezers achter zich, mist op een haar na de 50ste zetel.
Wat is nu kiezersrecht, zoals het kongres van de PvdA zich onder gejuich door de heer Den Uyl liet toevoegen,
Kiezersrecht is dat in een koalitie waarin de PvdA deelneemt,
Den Uyl minister-president is Kiezersrecht is dat, gezien ook de opstelling van het CDA, naar een koalitie PvdA/CDA wordt gestreefd,
Kiezersrecht is ook te erkennen dat in zo'n kabinet de christendemokraten sterker terugkeren dan in het vorig kabinet.
Kiezersrecht is erkennen dat er evenwichtige getalsverhoudingen moeten zijn.
Kiezersrecht is ook dat het aan partijen behoort vrij te staan de mensen die het gezicht van de partij ten opzichte van de kiezers hebben bepaald op verantwoordelijke posten voor te dragen. Kiezersrecht is niet dat de ene groep de andere kan domineren als de getalsverhoudingen daar niet naar zijn.

Het ging dan ook niet om kiezersrecht, het ging om vermeend partijrecht.
Ik zeg vermeend partijrecht. Met meerderheideresoluties en ditostrategie liet de leiding van de PvdA de geest los uit de fles die Van Agt er met al zijn tegemoetkomingen niet meer in kon krijgen. Hoe kan men in gemoede volhouden dat een groep van ministers die 55 zetels in de Kamer achter zich heeft z'n wil zou moeten kunnen opleggen aan de rest van het kabinet die 57 zetels in de Kamer achter zich heeft. Als dat niet meer aan een partij uit te leggen is, schort er iets aan het besef van die partij over zijn eigen plaats in het demokratisch gebeuren. Dat noem ik vermeend partijrecht en daartegen is de leiding van de PvdA niet opgewassen gebleken. Natuurlijk, tenslotte zijn we in de formules 7-7-1 of 7-7-2 terecht gekomen. Maar dat ging wederom gepaard met aan dat vermeende partijrecht ontleende ballotage van personen. En in wezen is de formatie- poging in die formule tenslotte als gevolg van dat meerderheids- denken toch gestrand op een kombinatie van zetelverdeling, portefeuilletoedeling en portefeuillebezetting en niet aanvaardbare invullingen van de staatssekretariaten. Zo werd de formatie van het kabinet tenslotte de deformatie van de macht en dat is de diepste reden dat het CDA aan deze drang van de PvdA niet toe mocht geven. Dat is het CDA allerminst gemakkelijk gemaakt. Wij zagen en zien het landsbelang. Wij willen redelijk zijn, niet het onderste uit de kan willen halen. En de fraktie heeft dat laten zien, telkens opnieuw zowel bij de besprekingen over het programma als bij de latere fasen van de formatie. Van Agt heeft dat ook zelf laten zien: bij herhaling ging hij verder dan het fraktie-overleg in formele zin hem had gemachtigd. En de fraktie heeft dat achteraf gesanktioneerd. Het is een even historisch feit dat na, 2 november, de dag van het ultimatum van de toenmalige formateur, de PvdA geen enkele konsessie meer gedaan heeft, noch vóór het kongres, noch daarna.
Er zijn in het CDA ook in onze eigen partij in die periode stemmen opgegaan, die vonden dat wij de minste zouden moeten willen zijn. De minste omdat het landsbelang daarom vraagt, de minste ook omdat dat in ons denken past.

Het land moest een regering hebben. Wij zouden moeten zwichten, niet voor de pvda maar voor de problemen van het land, voor een aanpak van het sociaal-ekonomisch beleid, voor de bestrijding van de werkloosheid, voor inflatiebestrijding, voor een veiligheidsbeleid; wij zouden moeten zwichten omdat er toch een programma voor die kombinatie was en omdat de verschillen tussen de partijen toch nog zo gering leken. Inderdaad, er was een program, er was een akkoord dat als geheel voor de overgrote meerderheid van de fraktie voldoende basis was om een regeringskoalitie op te starten. Sommigen, waaronder ikzelf, hadden ten aanzien van onderdelen aarzelingen of voorbehouden. Daaraan op in verschillende vormen uitdrukking gegeven. Zo heeft het akkoord over het sociaal-ekonomisch beleid twijfels opgeroepen. Duisenberg had zelfs op het PvdA-kongres op 5 november na als ministerskandidaat reeds aanvaard te zijn nog aarzelinge bij dit akkoord. Onze eigen minister Lubbers drukte in E.S.B. zijn twijfels over het akkoord uit. Anderen, waaronder ikzelf, wilden de twijfels formeel als voorbehouden laten vastleggen bij de formateur, aan hem de verdere gang van zaken overlatend. Ik had die voorbehouden en heb die nog. Eventuele deelneming in een kabinet kan uiteraard die voorbehouden niet wegnemen. Die zijn immers van zakelijke, inhoudelijke aard. Wel kan deelneming aan een kabinet je dwingen om met die voorbehouden te leven en beleid in overeenstemming van het gesloten akkoord uitgezet, voor je rekening te nemen. Dat is overigens niet bijzonders. Tijdens een kabinetsperiode gebeurt het zo vaak dat ministers het met beleidsonderdelen niet eens zijn maar zich tenslotte na demokratische besluitvorming daaraan konformeren, dat dit ook van tevoren moet kunnen. Wie het akkoord met de pvda en D66 toetst aan ons program en aan onze grote verkiezingsitems vindt plus en min, zuur en zoet. Sommige afspraken waren zeer gedetailleerd, zoals grondpolitiek, ondernemingsraden, vermogensaanwasdeling. Andere waren ruim en vaag zoals belangrijke onderdelen van het sociaalekonomisch akkoord. Weer andere waren in hoofdzaak van procedurele aard, zoals defensie, kernenergie, abortus. Veel van het akkoord kon onze instemming hebben, geheel of gedeeltelijk, van harte of met pijn.

Ontwikkelingssamenwerking, volkshuisvesting, binnenlandse veilig- heid, de positie van het partikulier initiatief boden houvast en perspektief. Houvast bood ook de onderwijsparagraaf, houvast voor vernieuwing maar ook behoud van wezenselementen uit onze opvatting. Ook als ik het akkoord toets aan de beleidsaspekten die ik bij de Algemene Politieke Beschouwingen vorig najaar noemde, hadden vrijwel alle punten aandacht gekregen, in meerderheid bevredigend of voldoendt open geformuleerd. Ik zou er dan ook geen moeite mee hebben gehad, om ondanks enkele voorbehouden het akkoord als geheel aan te bevelen. Punt daarbij is ook dat naar het oordeel van de overgrote meerderheid van de fraktie, de totstandkoming van een koalitie met de PvdA de voorkeur verdiende. Ook dat is een politiek gegeven dat men in zijn eindbeoordeling dient te betrekken, Van Agt heeft het in deze moeizame onderhandelingen van toen niet eenvoudig gehad. Maar tegelijkertijd ook vriend en vijand verbaasd door zijn snelle inzicht in de veelzijdige problematiek die aan de orde was. En terecht! Er was derhalve een program en de verschillen leken nog gering, Over het programakkoord was de PvdA redelijk tevreden en zij kon dat ook zijn. Maar in zetel- en portefeuilleverdeling èn de omschrijving van de taak der staatssekretarissen was er geen sprake van gelijkwaardigheid. Daar ging het om; de meerderheidsstrategie van de PvdA. Zwichten daarvoor zou fundamenteel niets hebben opgelost. Integendeel, de meerderheidsstrategie zou in de koalitie hebben doorgewerkt. Voor de herkenbaarheid van het christendemokratisch program in het regeringsbeleid zou dit funest zijn geweest. Het zou niet goed zijn voor het land als deze stijl van politiek het zou winnen. En het zou niet goed zijn voor het CDA als het die stijl zou laten winnen. Regeren met de pvda, is in de gegeven situatie in mijn ogen op zichzelf een landsbelang, mits op een wijze die past in onze demokratische stijl. Zo niet, dan acht ik het niet in het landsbelang. De minste willen zijn? Niet alleen op grond van het landsbelang, maar gewoon omdat het de mens niet ontsiert de minste te willen zijn. Daarmee sta ik in de spanning tussen persoonlijk gegrepen zijn voor

een ideaal en tegelijk exponent zijn van een groep. Waar eindigt de vrije inzet, die mijzelf verplicht en begint de dwang die ik aan anderen op mag leggen. Die spanning is legitiem ik zou zelfs zeggen, die spanning hoort in het CDA, thuis. Een CDA, zonder die spanning verliest of zijn getuigenis of reële politieke invloed. Beide zijn nodig. Die spanning moet er altijd zijn, de aksenten zullen wisselen. Dat houdt verband met de situatie waarin politiek wordt gemaakt, Het kan ook verband houden met de onderlinge verhoudingen in een Christendemokratische partij zelf. Met beide hebben we te maken. Ik heb al eens gezegd dat een christendemokratie in LatijnsAmerikaanse landen een andere zal zijn dan in een land als Nederland. Ook hier is onrecht, maar minder flagrant dan in die diktatoriale landen. Ook hier zijn de verschillen tussen rijk en arm te groot, toch minder dan in die andere landen. Ook hier is demokratie en participatie nog lang niet perfekt, maar toch beter dan in die andere landen. En hier is bovendien een meerderheid die er wat aan wil en kan doen. Het gaat niet om de vraag: niets of iets. Het gaat veel meer over de mate waarin, de wijze waarop en het tempo waarin. Daarom is de spanning tussen wat moet en wat kan hier misschien groter dan elders, waar de radikaliteit van de inspiratie wellicht het enig antwoord is op de radikaliteit van het onrecht dat moet worden uitgeroeid. Daarom is het hier misschien ook moeilijker om de juiste weging tussen wat moet en wat kan te vinden. En daarom zal er in het CDA, altijd diskussie zijn. Wij zullen daarmee moeten leven. Daarom is het niet slecht voor het C,D,A, dat van die diskussie in partij en fraktie blijkt. Daarom is het ook goed dat die diskussie de meningsvorming in partijen en fraktie beïnvloedt. Ik vind dat geen negatieve zaak, Het mag en het moet, omdat de politieke situatie en de maatschappelijke ontwikkeling ons telkens nieuwe uitdagingen voorhouden. Die spanning komt ook voort uit het groeiproces waarin het C,D,A, verkeert. Het is duidelijk, 3 richtingen met eigen tradities ook ten aanzien van dit spanningsveld, komen samen. Ze roepen zelf een nieuwe geweldig spanningsverhouding in het leven: aan de ene kant één fraktie: er zijn geen KVP-Kamerleden meer, noch die van ARP of CHU; aan de andere kant 5 partijen

met een koepel, de federatie C.D.A., die als federatie van 3 partijen het tegenovergestelde presenteert van de fraktie. De fraktie zou moeten zijn de exponent van de idee van de ene christendemokratie zoals de federatie C.D.A. niet meer kan zijn op dit moment dan de gebrekkige organisatie van 3 partijen. Ik doe daarmee niemand persoonlijk iets te kort. Ik konstateer alleen de feiten, die op korte termijn door niemand veranderd kunnen worden. Tot 1980 zal die spanning tussen de presentatie van de eenheid van de idee en de pluriformiteit van de organisatie het CDA. in de spanningsrelatie houden. Daarbij is wezenlijk of de eenheid van de idee meer of minder de overhand krijgt op de veelvormigheid van de organisatie. Feitelijk heeft de organisatorische pluriformiteit grote invloed ook op de organisatie van de fraktie. Wij moeten erkennen, dat de nog gebrekkige struktuur in zijn vertakkingen naar de fraktie toe b.v. in plaats en positie van degenen die men wel de "top-vier" is gaan noemen, niet alleen het gebeuren in de fraktie heeft beïnvloed, maar ook een rol in de formatie heeft gespeeld. Macht om te dienen. Ook dat kan bijdragen tot de urgentie van de vraag, of wij dan toch niet de minste hadden moeten zijn. Zeggen wij niet uit overtuiging, dat macht er is om te dienen en niet om te heersen. Moesten wij dan niet de macht van zijn onmacht bevrijden door toe te geven in deze strijd. Ging het tenslotte niet om personen, misschien zelfs maar één persoon? Sommigen in onze kring hebben die vraag bevestigend beantwoord. Sommigen ook hebben uitgesproken, dat om die reden personen of ikzelf mij zou hebben moeten terugtrekken. Ik begrijp dat bevestigende antwoord, ik begrijp die persoonlijk aandrang evenzeer. Maar ik wil er toch iets tegenover stellen, De eisen van de gesprekspartners waren persé onredelijk. De onredelijkheid daarvan wordt niet geringer, als door grote tegemoetkomendheid van de onderhandelaar van het CDA, de verschillen geringer lijken. Het ging ook in deze persoonszaken in wezen om funktionele zakelijk- politieke problemen. Zo heeft ook de pvda, het in alle duidelijk gesteld. Het ging niet om A of B als persoon maar om A of B als exponent van iets, een groep, een stroming of een verondersteld beleid. Ik meen, dat als het om deze dingen gaat, wij niet zouden dienen als wij anderen in onredelijkheid laten heersen,

Als politieke groepering staan wij voor een eigen verantwoordelijkheid, die wij zijn aangegaan ten opzichte van onze kiezers. Als wij willen dienen, en ik onderschrijf dat, dan ook en juist degenen die ons hun vertrouwen hebben gegeven; die met name zoals uit talloze reakties blijkt, van ons verwachten: herstel van een gezonde politieke moraal namelijk samenwerking tussenpartijen in gelijkwaardigheid. Voor de geloofwaardigheid van onze politieke demokratie die naar de wil der kiezers uit minderheidspartijen bestaat is herstel van respekt voor de ander als gelijkwaardige partner van essentieel belang. Me dienst was wezenlijk aan de orde en daarom handelde de fraktie en de partijleiding naar mijn mening zoals ze handelde terecht. Ik wil daar in alle duidelijkheid nog dit aan toevoegen. Zodra bij de keuze van personen, voor welke post dan ook, in of buiten het kabinet, de persoonlijke aspekten zouden gaan overheersen ten opzichte van de zakelijke, de politiekfunktionele aspekten, zouden betrokkenen daaruit persoonlijke konsekwenties moeten trekken. Ik zou dat in elk geval terstond doen. En daarom - ook al is er aarzeling - handelde de fraktie ook terecht toen zij op 5 november nadrukkelijk de mogelijkheid van een informatiepoging met de VVD als alternatief aangaf in haar advies aan de fraktievoorzitter ten behoeve van diens advies aan het staats- hoofd. En daarom zijn wij nu ook terecht met die poging bezig. Ik wees er reeds op; de pvda deed niets meer sedert 2 november, de dag van het ultimatum van Den Uyl. Ik zeg niets, want frasen, dat men bereid is om met ons te regeren zonder enige tegemoetkoming aan onze redelijke wensen, noem ik niets. "Niets" is evenzeer de lobby van de, leden van de ene groep naar leden van de andere. Dat kan officiële stappen wel ondersteunen maar niet vervangen. Iets officieels is er niet sedert toen. Het zou ook niet kunnen funktioneren, nu het CDA is gesprek is met de VVD. Het CDA had vóór de verkiezingen geen officiële voorkeur, na, de verkiezingen wel. De VVD behoeft zich niet paria te voelen omdat het CDA die voorkeur had. Zo gaat dat in de politiek. Het lag voor de hand, dat wij een serieuze poging bij de pvda hebben gedaan. Maar wij zijn niet ontrouw aan onszelf als wij nu ook de mogelijkheden met de VVD serieus onderzoeken. Wij zijn niet ontrouw aan onze politiek van de laatste jaren als wij na een evident gebleken onmogelijk

held van wat wij voor ogen hadden, onze koers ten aanzien van de koalitiepartner verleggen; onze koers ten aanzien van een partner, niet ten aanzien van een beleid. Wij behoeven ons niet te schamen voor al onze eenzijdige politieke wilsverklaringen tot het laatste toe gedaan, maar evenmin voor een andere richting als onze voorkeur niet wordt beantwoord. Daarom moeten wij ernst maken met de beoordeling van het konsept-regeringsprogramma met de VVD. Daar zijn wij nu mee bezig.
En dat is niet gemakkelijk. Bijna een half jaar hebben wij ons geidentificeerd - soms met moeite - met de idee van de koalitie. Dat is een ongelofelijke inspanning geweest. Het is geen wonder dat de overgang moeite kost. Als in de fraktie bij de beoordeling van het konseptregeerakkoord zeker zo dikwijls wordt vergeleken met het eerdere akkoord als met het eigen program, dan is dat begrijpelijk. Het nieuwe konsept is een konfrontatie met het onverwachte. Een konfrontatie ten diepste met onszelf, zoals wij ons hadden ingesteld op die andere koalitie. Dat proces van konfrontatie speelt zich in de fraktie af. Het ligt voor de hand, dat de een het moeilijker heeft dan de ander, dat de een zijn politiek ideaal meer op het spel ziet dan een ander. De totstandkoming van het kabinet-Den Uyl heeft grote offers gekost, ook aan de fraktie van de KVP in 1975 instandhouding niet minder. Die offers zij gebracht voor een ideaal; een meer blijvende relatie met de PvdA. Dat heeft de PvdA van de hand gewezen, onmogelijk gemaakt. De teleurstelling hierover ie authentiek. Dat zij doorwerkt in de oordeelsvorming ten aanzien van de thans beproefde kombinatie evenzeer. Toch dreigt er een gevaar, het gevaar dat mede daardoor de beoordeling van hetgeen thans voorligt anders zou zijn dan bij de eerdere akkoorden. De grote druk dat het land een kabinet nodig heeft, mag de beoordeling niet gemakkelijker maken, maar de tegenzin tegen deze kombinatie de beoordeling ook niet strenger. Aan het krachtsverschil tussen de partners zal recht moeten worden gedaan. Wij zullen de zetelverdeling niet gemakkelijker mogen nemen, maar ook niet moeilijker. Justitie blijft even belangrijk als het was; er is recent

in het parlement meermalen een verbond tussen VVD en PvdA gesloten, als het tegen ons dierbare zaken ging. Gelijkwaardigheid was ons parool in een minderheidspositie, het zal ons devies in een meerderheidspositie blijven. Wij zullen ons moeten gedragen ten opzichte

van een partner in de minderheid, zoals wij zelf behandeld hadden willen worden. Over het voorgelegde konseptregeerakkoord heeft de fraktie zich serieus gebogen. Van Agt heeft het een goed akkoord genoemd. Hij heeft desondanks een reeks wijzigingsvoorstellen mee genomen. De kranten hebben erover bericht. Ik kan dat akkoord hier niet volledig behandelen. Er is bovendien onzekerheid hoe het er uit zal komen te zien, als het tot stand komt. Het ontwerp vertoonde naar de inhoud veel overeenkomst met het eerdere akkoord. Er waren ook belangrijke verschillen, in taal en toon, zeker ook inhoudelijk. Het kan verbeterd worden, het moet ook verbeterd worden, zoals fraktie en voorzitter na intensieve diskussie meenden. Maar niet alle kritiek is redelijk. Het ontwerp is geen kapitalistisch akkoord zoals het eerdere geen socialistisch was. Het is geen ontwerp dat alle hervorming verstikt en alle strukturen bevriest. Dat is onzin en dat kan men weten. Ook hier gaat het over een VVD over intensieve demokratisering van de onderneming, over internationale solidariteit, over matiging van inkomens en kollektieve uitgaven, over opleiding en kansen voor iedereen, over betaalbare huisvesting, over bescherming van mensenrechten, over behoedzaamheid met kernenergie, over inflatiebestrijding, de kleine schaal, de positie van de zelfstandigen in midden - en kleinbedrijf en land- en tuinbouw. Europa en vaak op een wijze die dichter komt bij ons program. Wij hebben wensen ten aanzien van een rechtvaardiger inkomensbeleid, meer zekerheid aangaande de VAD, de samenstelling van de Raad van Kommissarissen, de ontwapening naast een goede defensie, de onbaatzuchtigheid bij de internationale hulp, de handhaving van de inkomenspositie van de zwaksten, de geleidelijkheid in de ombuiging van de stijging van de belasting en premiedruk, de ontwikkeling naar een werkelijk supranationaal Europa, het terugdringen van de nukleaire bewapening, onze verantwoordelijkheid voor de mensen in Zuid-Afrika, gezonde prijsontwikkeling ook in het agrarisch grondverkeer. Het opgevoerde tempo van de onderhandelingen met de VVD verhindert ons niet kritische noten te plaatsen die wij ook gehonoreerd wensen te zien,

Maar is de parlementaire basis niet te smal? Kan je met 77 eigenlijk wel regeren? Breed is de basis niet, dat is juist. De vraag is, is zij breed genoeg. Dat hangt af van de kohesie van de partners. Die kohesie nu hangt weer samen met de aanvaardbaarheid van het regeerakkoord, gezien vanuit het eigen program en het feitelijk beleid. Wij gaan er toch van uit dat het eigen program ons antwoord is op de uitdagingen van onze tijd. Dat program bracht ons verkiezingswinst. Bij een aanvaardbaar regeerakkoord is aan de basisvoorwaarden voor kohesie voldaan. Het feitelijk beleid zal die voorwaarden in stand moeten houden, daar gaat het om. Natuurlijk dient zo'n program te worden beschouwd in de politieke kontext waarin het moet funktioneren. Natuurlijk is die kontext anders in een kombinatie met de pvda dan met de VVD. Maar één ding: er zijn in beide konstellaties christendemokraten, bij de één in de minderheid, bij de ander in de meerderheid. Dat laatste was voor ons geen reden om zo'n kombinatie het eerste te beproeven, maar het kan ook geen reden zijn om er van af te zien of er minder vertrouwen in te stellen ten aanzien van de realisering van het eigen program, dat - ik herhaal het - in onze ogen het beste antwoord is op de uitdagingen van onze tijd. Elke koalitie, in welke kombinatie dan ook, is een uitdaging voor het CDA en het is niet waar dat alleen met de socialisten een vooruitstrevend en op moderne eisen ingesteld beleid te voeren valt. De geschiedenis is daar om het te bewijzen. In de kampagne pleitten wij voor inkomensmatiging. Duisenberg riep luid dat het C.D.A. de vakbeweging vier jaar naar huis wilde sturen. Den Uyl wilde er niets van weten. Na de verkiezingen, erna, komt Den Uyl met de nullijn voor de inkomens. De VVD nu ook, toen niet. Wie had er nu gelijk. Wie was progressief? en wie was konsistent en eerlijk tegen de kiezers? Hetzelfde geldt voor de beleidsombuigingen. De PvdA wilde te weinig, behalve Duisenberg, de VVD teveel tegelijk. Zo zijn er meer voorbeelden. Duisenberg roept nu weer over de inkonsistentie in het konsept-akkoord met de VVD, over de inkonsistenties in het eigen akkoord hoor ik hem niet meer. Toch weet hij net zo goed als ik dat de uitgangspunten van dat akkoord, in elk geval voor 1978 eenvoudig niet meer aan de orde zijn. Ik zeg dit hard en duidelijk

omdat wij elkaar niet voor de gek moeten houden. Centrale sociaalekonomische akkoorden hebben geen oorzakelijk verband met het kleurengamma van een koalitie. Daarvoor ontbraken ze te vaak in de afgelopen periode. Een verantwoord beleid verdedigt zich- zelf. Een slecht beleid veroordeelt zichzelf. Zolang partijen elkaar uitsluiten, dragen wij bijzondere verantwoordelijkheid mits die in gelijkwaardigheid vanuit onze visie op het te voeren beleid kan worden waargemaakt. Als wij herkenbaar zijn in het beleid, hebben wij geen Januskop. Als wij in het ene beleid door de krachtsverhoudingen meer herkenbaar zijn dan in het andere evenmin. Voor die herkenbaarheid hebben wij te zorgen. Op straffe van verlies van eigen identiteit. Voor die vraag staat de fraktie in de komende dagen. En het antwoord op die vraag behoort beslissend te zijn voor een ja of een nee tegen de VVD, zoals dat was bij de PvdA.

De Partijraad van de KVP bestaat nog wel, de Kamerfraktie bestaat niet meer, KVP-bewindslieden zullen er in de volgende regering niet meer zijn. Al zullen zij nog wel volgens verdeelsleutels expliciet uit de KVP worden gerekruteerd. Dat was ook met de Kamerfraktie het geval. Organisatorisch behelpen wij ons vandaag en het is onduidelijk hoe lang deze organisatorische schemertoestand nog zal duren. Hopelijk komt er na de formatie iets meer duidelijkheid. Intussen zitten hier vandaag voor het laatst K.V.P.-bewindslieden- oude-stijl voor mij, wier politieke toekomst even onzeker is als de politiek zelf. Ik wil hen allen danken voor hun inzet en hun energie, hun initiatieven en hun resultaten in het belang van het land en in het belang van de partij.

En intussen bestaat de fraktie niet meer. Op 28 mei kwam zij voor het laatst bijeen ten huize van Leo de Dekker. Het was een bijzondere dag, zoals elke dag iets bijzonders ontleent aan het afscheid van iets dierbaars. Iets bijzonders, omdat een afscheid je vaak scherp bewust maakt hoe dierbaar iets was. Geleidelijkaan waren wij al wat van de KVP-fraktie afgegroeid naar het CDA toe door onze

gezamenlijke fraktievergaderingen: een moeizaam groeiproces, som stagnerend, soms in versnelling. Op die 28ste mei was er iets gebroken in dat groeiproces, De spanning rond een demokratisch genomen en als vrij bestempelde beslissing over het vicevoorzitterschap van de fraktie was te groot gebleken. Ten onrechte werd de groep van fraktieleden voortkomend uit de KVP daarvoor verantwoordelijk gesteld. De groep voelde zich door anderen bijeen gezet op een wijze die zij niet verdiende. Het afscheid van de KVP-fraktie werd er des te scherper door gemarkeerd. Maar het afscheid was onvermijdelijk, ook toen; misschien juist toen, omdat ook deze plooi moest worden glad gestreken. Wij zijn niet zoals in de aanvang van de staatspartij een informele klub van katholieke Kamerleden geworden, wij zijn niet meer als zodanig bij elkaar geweest in welke konfiguratie dan ook. En dat is goed; er is geen weg terug, niet als een soort van blind noodlot dat onafwendbaar zijn loop neemt. In een noodlot geloven wij niet.

Wij geloven in de boodschap van onze politiek, ook vandaag. Wij menen

dat het zin heeft in bestuur en politiek iets waar te maken van onze christelijke kijk op mensen in de samenleving en wij menen, dat dit het beste kan in eenheid van beleid, partij en fraktie. Daarheen groeien betekent afgroeien van het vertrouwde, het opgeven van eigen traditie om een nieuwe te vinden. Wij zullen ons maar moeten behelpen met de kromme strukturen, met onbegrip ook intem, met ambities die wij niet altijd begrijpen. Wij zullen mateloze kritiek moeten doorstaan. Die de polarisatie afwijzen zullen misschien de schuld van toenemende polarisatie krijgen. Die de zwakken willen ontzien, zullen misschien beschuldigd worden ze te willen treffen. Die de mens trachten te vinden in de politiek en vanuit de politiek, zullen in hun eigen mensen beschadigd worden. En toch zal een partij alleen maar leven, als zij leeft in zijn mensen en voor zijn mensen. Een partij die zich op christelijke grondslag stelt, zal alleen tot leven komen in zijn zorg voor de dingen van de mensen, de grote en de kleine dingen: belangen afwegend in objektiviteit en zo strikt mogelijke eerlijkheid waarden schattend van wat echt is en moet blijven en wat beter kan

en moet veranderen

vasthoudend aan eigen visie met open oog voor wat nu moet gebeuren, maar kritisch ten aanzien van eigen loyaal aan de groep maar vooral aan de mensen fel en emotioneel als het gaat om onrecht wijs en mild om zwakheid te ondersteunen hard in zaken, mild voor de mensen vertegenwoordigers van het hele volk en niet alleen de eigen groep attent op het kleine, het eigen eerlijk en kompromisbereid. En vooral aandachtig voor de mensen de mens van de stad en de mens van het land de mens als werknemer en de mens als zelfstandige de mens als man en de mens als vrouw de mens als jeugdige en de mens als bejaarde de mens van vandaag en de mens van morgen. Eet zal in de christendemokratie altijd moeten gaan om die mensen en de dingen van die mensen. Daarom is er geen weg terug, ook al verliezen wij een manier van met elkaar omgaan, een manier van leven zoals Rinus Peijnenburg het toen op de 28ste uitdrukte. Maar hij voegde eraan toe: wij zullen straks in het CDA, goede nieuwe vrienden maken. Dat is al aan de gang. Aan de basis, overal in het land, maar ook in de fraktie, ook al appelleert een formatie wellicht bijzonder aan het oude vertrouwde eigene, meer dan het noimale parlementaire handwerk, dat straks weer gedaan moet worden. Het is de hoogste tijd dat de zaken worden aangepakt. De CDA-fraktie kan en wil dat niet alleen. Als zij de samenleving wil vertegenwoordigen, zal zij in de samenleving geworteld moeten zijn. Duizenden leden en nog veel meer kiezers van het CDA, staan in die samenleving, in zijn bonte verscheidenheid van strukturen en initiatieven, in ondernemingen en maatschappelijke verbanden. Het is een eerste eis van moderne demokratie om de behoefte aan participatie juist ook via de gekozen volksvertegenwoordiging mogelijk te maken. Daarom kan een CDA het niet zonder goede kontakten met de centra waar die participatie wordt nagestreefd, de organisaties van werknemers en ondernemers in de strukturen die zij kiezen, de wel

zijnsorganisaties van volkshuisvesting tot maatschappelijke dienstverlening, aktiegroepen en demonstranten, kerken en media. Wij moeten er op uit zijn om verstaan te worden en te verstaan wat er leeft bij onze eigen mensen en bij anderen, ook als zij zich niet als onze

vrienden aandienen. Het gaat er toch om macht uit te oefenen ten dienste van de mensen, geen konfliktmodel, dat de laatste maanden zo domineerde, geen machtsdiktaat, dat leidt tot vervreemding van elkaar en verheviging van de polarisatie waar het zelf het gevolg van is. Geen machtsdiktaat dat leidt tot onmacht om de problemen op te lossen, om de mensen te helpen aan werk en verantwoordelijkheid, aan inkomen en vrijheid, aan opleiding en zelfontplooiing. De macht wordt uitgeoefend vanuit 2 spanningsmomenten: de spanning van de dialoog met andere politieke groepen in koalitie en oppositie en de spanning vanuit de radikaliteit van de norm en de weerbarstigheid van de praktijk in een vrije en tolerante samenleving. Het CDA, staat daarin nu voor een geweldige uitdaging: aan te tonen dat onze identiteit niet wordt bepaald door de regeringspartner van het moment, maar door een visie op de samenleving een visie, waarin macht wordt verspreid en niet veroverd, vrijheid als verantwoordelijkheid wordt bedoeld, de lasten naar draagkracht worden verdeeld, de mens gaat boven de struktuur, de bedreigde mens wordt behoed, de zwakke mens wordt beschermd, dienstbaarheid aan mensen voorop gaat, kortom een visie die niet ziet op brood alleen.